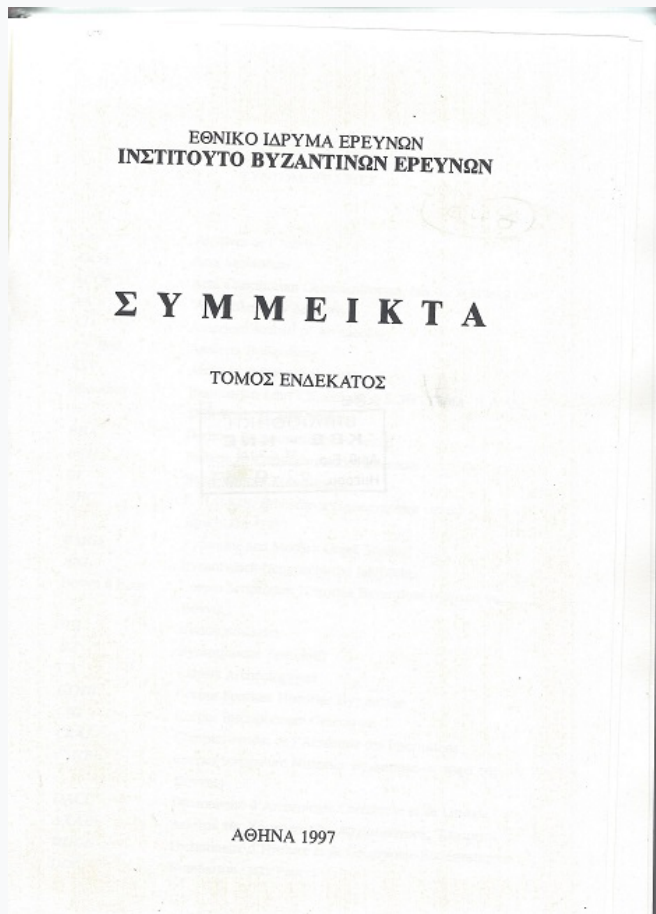

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου (1306-1409)

Anthony LUTTRELL

doi: [10.12681/byzsym.829](https://doi.org/10.12681/byzsym.829)

Copyright © 2014, Anthony LUTTRELL

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

LUTTRELL, A. (1997). Το Βυζάντιο και οι Ιωαννίτες Ιππότες της Ρόδου (1306-1409). *Byzantina Symmeikta*, 11, 189-214. <https://doi.org/10.12681/byzsym.829>

ANTHONY LUTTRELL

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΙΩΑΝΝΙΤΕΣ ΙΠΠΟΤΕΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ
(1306-1409)¹

Οι περισσότεροι Βυζαντινοί πρέπει να είχαν απορίες σχετικά με τον χαρακτήρα των λατινικών στρατιωτικών μοναστικών ταγμάτων, αν και είχαν ευκαιριακές επαφές μαζί τους κατά το 12ο και 13ο αιώνα. Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη έχει την αφετηρία του σε έναν ξενώνα-νοσοκομείο για λατίνους προσκυνητές που είχε ιδρυθεί στην Ιερουσαλήμ γύρω στο 1070 ως παράρτημα της Santa Maria Latina των Αμαλφιτανών βενεδικτίνων μοναχών. Μετά τη λατινική κατάκτηση της Ιερουσαλήμ το 1099 ο ξενών αποσπάστηκε από τους Βενεδικτίνους και παράλληλα εξασφάλισε τον έλεγχο της παλαιάς βυζαντινής εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη, στα νότια του Παναγίου Τάφου. Το 1113 οι Ιωαννίτες έλαβαν παπικό προνόμιο, που τους παραχωρούσε ουσιαστικά ανεξαρτησία, αλλά το Τάγμα τους άρχισε να αποκτά στρατιωτικό χαρακτήρα μόνο κατά τη δεκαετία του 1130². Το νοσοκομείο του

1. Η παρούσα μελέτη παρουσιάστηκε σε σεμινάριο του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών στην Αθήνα και μεταφράστηκε στα ελληνικά από τη Μαρία Γερολυμάτου. Η απουσία σχετικών πηγών δυσχεραίνει τη μελέτη του θέματος από την πλευρά των Βυζαντινών. Κύρια βιβλιογραφία: J. DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac: 1310-1421*, Παρίσι 1913· A. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West: 1291-1440*, Λονδίνο 1978· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Latin Greece, The Hospitallers and the Crusades: 1291-1421*, London 1982· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Aldershot 1992· Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η Ρόδος και οι Νότιες Σποράδες στα χρόνια των Ιωαννιτών Ιπποτών (14ος-16ος αι.)*. Συλλογή Ιστορικών Μελετών, Ρόδος 1991· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421-1453)*, Ρόδος 1995.

2. J. RILEY-SMITH, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus: c. 1050-1310*, Λονδίνο 1967· R. HIESTAND, *Die Anfänge der Johanniter*, στο: J. FLECKENSTEIN - M. HELLMAN (εκδ.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen 1980· A. LUTTRELL, *The Earliest Hospitallers* (υπό έκδοση).

Τάγματος συνέχισε να λειτουργεί ως κύριο κέντρο υποδοχής για φτωχούς και αρρώστους ως την πτώση της Ιερουσαλήμ το 1187. Η οργάνωσή του ήταν από κάποιες απόψεις παρόμοια με αυτήν των νοσοκομείων των βυζαντινών μοναστηριών στην Κωνσταντινούπολη και αλλού³. Πράγματι οι Ιωαννίτες είχαν ένα νοσοκομείο και μιαν εκκλησία στη βυζαντινή πρωτεύουσα την εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, ο οποίος μάλιστα απέστειλε τον ηγούμενο ως πρεσβευτή στον βασιλέα της Γαλλίας το 1163⁴. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204, οι λατίνοι αυτοκράτορες παρεχώρησαν στο νοσοκομείο γαίες στη Ρωμανία⁵. Οι κτήσεις που βρίσκονταν στην ηπειρωτική λατινοκρατούμενη Ελλάδα χωρίστηκαν μετά την καταλανική κατάκτηση της Αθήνας, το 1311, σε δύο διοικήσεις (*commandery* - κομμανταρία), τη διοίκηση του δουκάτου της Αθήνας και τη διοίκηση του Μωρέα⁶.

Οι υποχρεώσεις που αναλάμβαναν οι Ιωαννίτες προϋπέθεταν αρχές που σε μεγάλο βαθμό ήταν ξένες στον τρόπο σκέψης των ορθοδόξων. Ο «αδελφός» του Τάγματος ήταν ένας μοναχός (*religiosus*), που ανήκε σε ένα καθιερωμένο τάγμα με γραπτούς κανόνες και κοινή λειτουργική ζωή. Όμως, η κοινότητά του δεν ήταν κλειστή και η προσευχή δεν ήταν το κύριο έργο της. Στους αδελφούς απαγορευόταν, ωστόσο, ο σταυροφορικός όρκος. Η Σταυροφορία είχε ένα συγκεκριμένο σκοπό ο οποίος έπρεπε να επιτευχθεί μέσα σε περιορισμένο χρονικό διάστημα: όσοι συμμετείχαν σε Σταυροφορία έπαιρναν ως ανταμοιβή *ινδουλγέντια*, η οποία εξασφάλιζε τη σωτηρία της ψυχής τους. Γύρω στο 1300 οι περισσότερες Σταυροφορίες δεν αποτελούσαν μέρος του πολέμου εναντίον των απίστων, αλλά στρέφονταν εναντίον

3. T. MILLER, *The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West*, *Speculum* 53, 1978, 709-733.

4. R. JANIN, *La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, 1/ III, Παρίσι 1969², 578· πρβλ. Anne WEYL CARR, *The Mural Paintings of Abu Gosh and the Patronage of Manuel Comnenus in the Holy Land*, *Crusader Art in the Twelfth Century*, Οξφόρδη 1982. Η σχέση του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη με τον Μανουήλ Κομνηνό χρειάζεται ειδική μελέτη. Το Τάγμα εξασφάλισε περισσότερα νοσοκομεία στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1204· βλ. T. MILLER, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, Βαλτιμόρη 1995, 192.

5. P. LOCK, *The Military Orders in Mainland Greece*, στο: M. BARBER (εκδ.), *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot 1994, 333-339.

6. LUTTRELL, *Latin Greece*, XI, 241.

Χριστιανών, σχισματικών, αιρετικών ή πολιτικών εχθρών του Πάπα. Ο Ιωαννίτης μοναχός ορκιζόταν υπακοή στο Τάγμα του, ο Ιερός πόλεμος ήταν γι' αυτόν αένναος και στρεφόταν εναντίον των απίστων και όχι εναντίον άλλων Χριστιανών⁷. Επιπλέον, η θρησκευτική πρακτική της *ινδουλγέντίας* ήταν ξένη στους Βυζαντινούς, οι οποίοι πιθανώς ήταν πιο ευνοϊκά διατεθειμένοι απέναντι σε ιερωμένους *φρέριους*, που ήταν αφιερωμένοι στον Ιερό Πόλεμο, και όχι σε λαϊκούς Σταυροφόρους, που πολεμούσαν για την προσωπική σωτηρία τους. Οι Ιωαννίτες δεν έλαβαν μέρος στην κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1204 και, παρά ορισμένες αμφισβητήσεις και θεολογικές συζητήσεις, συνήθως σέβονταν την απαγόρευση για τα στρατιωτικά τάγματα να πολεμούν εναντίον Χριστιανών⁸. Ο περιορισμός αυτός δεν τηρήθηκε μόνο στην περίπτωση της επίθεσης εναντίον της Ρόδου το 1306.

Ως το 1306 οι ελπίδες των Βυζαντινών για μια συνεργασία με τους Λατίνους είχαν πολλές φορές διαψευστεί. Ωστόσο δεν είχαν λόγο να περιμένουν μια επίθεση των Ιωαννιτών στη Ρόδο. Το Τάγμα είχε εξελιχθεί σε σημαντική στρατιωτική και πολιτική δύναμη στη λατινική Συρία, αλλά, μετά την απώλεια της Άκρας το 1291, αναγκάστηκε να μεταφέρει το αρχηγείο του στη Λεμεσό. Εκεί οι Ιωαννίτες ήλθαν σε επαφή με τον ελληνικό πληθυσμό, αλλά οι σχέσεις τους με τη λατινική δυναστεία δεν ήταν εύκολες και η Ρόδος παρουσιάστηκε ως εναλλακτική λύση.

Το νησί βρισκόταν στην περιφέρεια των εδαφικών καταλοίπων της αυτοκρατορίας, είχε ξεφύγει από τη λατινική κυριαρχία μετά το 1204 και προς το τέλος του 13ου αιώνα βρισκόταν υπό τη διοίκηση βυζαντινών (αξιωματούχων;), μερικοί από τους οποίους ήσαν κουρσάροι στην υπηρεσία του βυζαντινού αυτοκράτορα⁹. Η Ρόδος είχε υποστεί τουρκικές επιδρομές για τις οποίες ο βενετός Marin Sanudo υπαινίσσεται ότι αποτελούσαν μέρος γενικότερης πολιτικής, που αποσκοπούσε στην ερήμωση και την πληθυσμιακή αποψίλωση των νησιών κοντά στις μικρασιατικές ακτές¹⁰. Ωστόσο, δεν

7. LUTTRELL, *The Hospitallers*, I, 2-3.

8. A. FOREY, The Military Orders and Holy War against Christians in the Thirteenth Century, *English Historical Review* 104, 1989, 2-4.

9. Εδώ δεν θα αναφερθούμε στην ιστορία της Ρόδου πριν από το 1306.

10. Elizabeth ZACHARIADOU, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Βενετία 1983, 6.

σώζεται καμία σαφής ένδειξη για μόνιμη τουρκική εγκατάσταση στο νησί¹¹. Ο λατίνος αυτοκράτορας προσπάθησε να κρατήσει τη Ρόδο για τον εαυτό του και δε φαίνεται να την παραχώρησε σε κανέναν υποτελή του¹². Όταν το 1306 ο Γενουάτης Vignolo de Vignoli συνήψε συμφωνία με τους Ιωαννίτες για την κατάκτηση της Ρόδου και άλλων νησιών, παραχώρησε στο Τάγμα του Αγίου Ιωάννη την Κω και τη Λέρο, μολονότι το κείμενο δεν αναφέρει ποιός είχε παραχωρήσει αυτά τα νησιά στον ίδιο. Στο ίδιο κείμενο ο de Vignoli βεβαιώνει ότι κατείχε στη Ρόδο ένα *casale* χάρις σε αυτοκρατορικά γράμματα (έγγραφα του λατίνου αυτοκράτορα), αλλά το ίδιο το νησί έπρεπε να κατακτηθεί και να μην αποκτηθεί μέσω νομικών διεκδικήσεων. Από τη συμφωνία αυτή δεν συνάγεται, όμως, ποιός κυβερνούσε τη Ρόδο¹³. Εκείνη τη περίοδο ο ανεψιός του Vignolo de Vignoli, ο Andrea Moresco, γενουάτης κουρσάρος, ναύαρχος στην υπηρεσία του Ανδρόνικου Β΄, είχε δικαιώματα στην Κάρπαθο και τα γύρω νησιά, τα οποία θεωρητικά κατείχε ως φέουδα που του είχαν παραχωρηθεί από τον αυτοκράτορα¹⁴.

Στα μέσα του 1306 οι Ιωαννίτες και οι διάφοροι Γενουάτες σύμμαχοί τους εισέβαλαν στη Ρόδο και κατέλαβαν τα κάστρα στο Φέρακλο και τη Φιλήρημο. Στο τελευταίο βρίσκονταν περίπου τριακόσιοι Τούρκοι πιθανότατα μισθοφόροι. Όμως δε μπόρεσαν να καταλάβουν την πόλη της Ρόδου¹⁵.

11. Οι πηγές είναι ελάχιστες, αλλά υποδηλώνουν περισσότερο επιδρομή παρά τουρκική εγκατάσταση όπως υποστηρίζει ο Α. ΣΑΒΒΙΑΗΣ, *Η Βυζαντινή Ρόδος και οι Μουσουλμάνοι*, Αθήνα 1994, 25-28. Οι απόψεις για τουρκική εγκατάσταση, όπως έχω αλλού αναφέρει (LUTTRELL, *Latin Greece*, I, 283 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Hospitallers of Rhodes*, II, 83), πρέπει να απορριφθούν. Τα 39 αργυρά «ισλαμικά» νομίσματα (σήμερα έχουν χαθεί) το τελευταίο από τα οποία χρονολογείται το 1290 και τα οποία βρέθηκαν σε μια σπηλιά κοντά σε ένα παρεκκλήσι λαξευμένο σε βράχο δεν αποτελούν απόδειξη για τουρκική εγκατάσταση στη Ρόδο: LUTTRELL, *Latin Greece*, I, 250 αρ. 27.

12. Δεν υπάρχει αδιάσειστη μαρτυρία ότι ο Andrea Moresco διατέλεσε ναύαρχος στη Ρόδο από το 1282 μέχρι το 1306· βλ. Α. LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes: 1306-1312* (υπό έκδοση).

13. Βλ. πιο κάτω, σ. 210-213. Ο LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*, αναφέρει ότι ο Vignolo κατείχε την Κω και τη Λέρο από τον αυτοκράτορα, αλλά στην πραγματικότητα στο κείμενο δεν αναφέρεται ποιά ήσαν τα δικαιώματα του Vignolo.

14. LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*· βλ. επίσης πιο κάτω, σ. 209.

15. *Les Gestes des Chiprois, Recueil des Historiens des Croisades: Documents Arméniens* 2, Παρίσι 1906, 864.

Τον Μάρτιο του 1307 έστειλαν πρεσβεία στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ στην Κωνσταντινούπολη προτείνοντας να κρατήσουν τη Ρόδο και να του προσφέρουν σε αντάλλαγμα την υπηρεσία 300 ιπποτών όποτε τη χρειαζόταν. Ο Ανδρόνικος, ο οποίος ήταν αποφασισμένος να υπερασπιστεί τη Ρόδο, είχε ήδη αποστείλει ενισχύσεις. Απέρριψε, έτσι, την προσφορά του Τάγματος και απέστειλε και άλλη βοήθεια στο νησί τον Απρίλιο¹⁶. Οι δυνάμεις των Ιωαννιτών ήσαν περιορισμένες και ενδεχομένως απρόθυμες να κάνουν γενική επίθεση εναντίον των χριστιανών υπερασπιστών. Οι Ρόδιοι παραδόθηκαν με ευνοϊκούς όρους μόλις τον Αύγουστο του 1309¹⁷. Η Κωνσταντινούπολη θεώρησε τους ιππότες σφετεριστές, αλλά η συμφωνία που συνήψαν οι Ιωαννίτες με τους Ροδίους κατέληξε στη δημιουργία σχετικά καλών σχέσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη εξασφάλισε τη διατροφή των κατοίκων και την άμυνα του νησιού, αλλά και τον επανοικισμό της Ρόδου με δούλους που προέρχονταν από την ηπειρωτική Ελλάδα· αυτοί επιδόθηκαν στην καλλιέργεια της γης και τελικά εξασφάλισαν την ελευθερία τους. Οι Ρόδιοι έχασαν την πολιτική ελευθερία τους και υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν την κυριαρχία του πάπα της Ρώμης αλλά οι υλικές συνθήκες της ζωής τους βελτιώθηκαν¹⁸.

Στις αρχές του 1307 ο Ιωαννίτης Μάγιστρος Foulques de Villaret ταξίδεψε στη Γαλλία ύστερα από πρόσκληση του πάπα Κλήμεντα Ε΄. Στη συνάντηση αυτή συζητήθηκαν οι συνθήκες στην Ανατολή και αποφασίσθηκαν διάφορα. Στις 3 Ιουνίου 1307 ο πάπας, ενεργώντας με τρόπο μάλλον ασυνήθιστο, αφόρισε τον Ανδρόνικο Β΄ και απαγόρευσε σε όλους τους ηγεμόνες να συνάψουν μαζί του *societas* ή *confederatio*. Η συνθήκη με το Vignolo de Vignoli αγνοήθηκε και στις 5 Σεπτεμβρίου 1307 ο πάπας παραχώρησε τη Ρόδο στους Ιωαννίτες με την αιτιολογία ότι είχαν κυριεύσει το νησί από σχισματικούς Έλληνες και, σύμφωνα πάντα με αυτόν, από άπιστους Τούρκους. Επιπλέον, ο πάπας οργάνωσε ένα *passagium*, δηλαδή ένα είδος Σταυρο-

16. A. FAILLER, L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers, *REB* 50, 1992, 115-117.

17. Το έτος παραμένει συζητήσιμο· μερικές πηγές αναφέρουν το 1310: LUTTRELL, *Genoese at Rhodes*.

18. Δεν θα μελετήσουμε εδώ το καθεστώς των Ροδίων. Εκτός από τον ΤΣΙΡΠΑΝΗ (πρβλ. σημ. 1), βλ. A. LUTTRELL, *The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule: 1306-1421*, *RSBN* 29, 1992, 193-223.

φορίας, της οποίας θα ηγείτο ο Μάγιστρος. Ο Foulques de Villaret απέπλευσε από την Ιταλία στις αρχές του 1310 και ολοκλήρωσε την κατάκτηση της περιοχής της Ρόδου. Στη συνέχεια, κατέλαβε περιοχές της ηπειρωτικής χώρας, με την συνεργασία πιθανόν ορισμένων Τούρκων, αποβιβάστηκε προσωρινά στην Κάρπαθο και την Κάσο και νίκησε τους Τούρκους στη θάλασσα το 1312. Την ίδια χρονιά στις κτήσεις των Ιωαννιτών προστέθηκαν κι άλλες εξίσου σημαντικές με τη Ρόδο: ο Πάπας τους μεταβίβασε τις απέραντες ευρωπαϊκές κτήσεις του Τάγματος των Ναϊτών, που είχε καταργηθεί. Σε αντάλλαγμα για αυτήν την παραχώρηση, οι Ιωαννίτες πιθανώς υποσχέθηκαν να βοηθήσουν τον Κάρολο του Valois, αδελφό του βασιλιά της Γαλλίας Φιλίππου, σε μια επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης, την οποία ο Κάρολος σχεδιάζε ως τιτουλάριος λατίνος αυτοκράτορας. Η εκστρατεία αυτή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Οι σχέσεις μεταξύ του Βυζαντίου και του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη παρέμειναν διφορούμενες. Οι Βυζαντινοί δεν προσπάθησαν να ανακαταλάβουν τη Ρόδο, μολονότι οι κάτοικοι της Λέρου επαναστάτησαν χωρίς αποτέλεσμα το 1319 και, πιθανώς τον ίδιο καιρό, οι Ιωαννίτες έχασαν την Κω, την οποία ξαναπήραν μόλις το 1336. Οι επιτυχίες του Τάγματος σε βάρος του εμιράτου του Μεντεσέ, οι οποίες επανελήφθησαν με τις ναυτικές νίκες του 1318, 1319 και πιθανώς του 1320, ανάγκασαν τους Τούρκους απέναντι από τη Ρόδο να πληρώνουν φόρο υποτέλειας και πρέπει να συνετέλεσαν στον αποκλεισμό των λιμανιών του Μεντεσέ μετατοπίζοντας έτσι το κέντρο βάρους της τουρκικής ναυτικής δύναμης προς τα βόρεια, τη Σμύρνη και το εμιράτο του Αϊδινίου και τελικά προς την Κωνσταντινούπολη και τα Βαλκάνια. Τα σχέδια της Δύσης για μια νέα λατινική κατάκτηση του Βυζαντίου γίνονταν όλο και λιγότερο ρεαλιστικά και γύρω στο 1325 οι Λατίνοι κατάλαβαν ότι ο κίνδυνος από τα διάφορα τουρκικά εμιράτα απαιτούσε να υπερασπίζονται τους Βυζαντινούς και όχι να τους πολεμούν. Διάφορα σχέδια για χριστιανικές συμμαχίες εναντίον των Τούρκων καταστρώνονταν και η Κωνσταντινούπολη τα αντιμετώπιζε ευνοϊκά. Όμως, το 1329 ο νέος αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ΄ πήρε τη Χίο από το Γενουάτη Martino Zaccaria, ο οποίος ήταν στο παρελθόν σύμμαχος των Ιωαννιτών. Οι τελευταίοι προσπάθησαν ίσως να υπερασπισθούν τη Χίο εναντίον του Ανδρονίκου, κυρίως εφόσον ο βυζαντινός αυτοκράτορας είχε συμμαχήσει με

τους άπιστους εμίρηδες του Σαρουχάν και του Αϊδινίου. Το 1330 αναφέρθηκε από την Ανίγιοη ότι οι Βυζαντινοί απειλούσαν τη Ρόδο.

Το 1332 οι Βυζαντινοί είχαν προσωρινά μεταβάλει την αντιλατινική στάση τους· απεσταλμένοι τους επισκέφθηκαν τη Ρόδο, όπου μαζί με τους Βενετούς και τους Ιωαννίτες συνήψαν πενταετή συμμαχία εναντίον των Τούρκων. Ωστόσο η συμμαχία δεν κατέληξε σε κοινή δράση. Το 1333 ή 1334 οι Ιωαννίτες αναμείχθηκαν σε μιαν επίθεση εναντίον της βυζαντινής Λέσβου, που είχε οργανώσει στη Φώκαια ο γενουάτης Domenico Cattaneo, σύμμαχος του Zaccaria. Μολονότι ο Ανδρόνικος είχε και πάλι συμμαχήσει με τους Τούρκους του Σαρουχάν και του Αϊδινίου, οι Ιωαννίτες απέσυραν τις δυνάμεις τους, ίσως επειδή τα στρατεύματά τους από τη Ρόδο αρνήθηκαν να πολεμήσουν εναντίον και άλλων ορθοδόξων Χριστιανών. Αργότερα, μάλιστα, το 1335, μεσολάβησαν για να βρεθεί λύση στην διαμάχη. Το 1341 άρχισε στο Βυζάντιο μια μακρά περίοδος εμφυλίου πολέμου. Στο μεταξύ, οι Ιωαννίτες συνέβαλαν το 1334 στις ναυτικές νίκες των Λατίνων εναντίον των Τούρκων, που προέρχονταν από τα παραλιακά των εμιράτα του Καρασί, του Σαρουχάν και του Αϊδινίου, καθώς και στη λατινική σταυροφορία του 1344, η οποία σημείωσε μια μεγάλη επιτυχία, την κατάληψη του λιμανιού της Σμύρνης. Αυτή η νίκη μετατόπισε και πάλι το κέντρο βάρους της τουρκικής δύναμης στα βόρεια, δίνοντας έτσι στους Οθωμανούς, οι οποίοι είχαν κοινά χερσαία σύνορα με το Βυζάντιο, την πρωτοπορεία στην διεξαγωγή του ιερού πολέμου. Δυστυχώς για τους Βυζαντινούς, αυτή η πολιτικοστρατιωτική γραμμή απέφερε στους Οθωμανούς πνευματικό γόητρο και λεία· μπορούσαν λοιπόν να την ακολουθήσουν χωρίς να διαθέτουν ναυτική δύναμη¹⁹.

Μετά το 1347 η πανούκλα και η οικονομική καταστροφή στη Δύση, σε συνδυασμό με τον πόλεμο μεταξύ Βενετίας και Γένουας, εμπόδισαν τους Λατίνους να αντισταθούν στους Τούρκους, οι οποίοι το 1354, με την κατάληψη της Καλλίπολης, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα Βαλκάνια. Το 1357 ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος ταξίδευσε στην Ιταλία και προέβη σε μια μορφή προσωπικής υποταγής στον Πάπα, ο οποίος σε αντάλλαγμα έστειλε στην Κωνσταντινούπολη ως λεγάτο του τον Pierre Thomas. Ο τελευταίος οδήγησε

19. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, II, 85-93, υποσ. 33, 35· III, 72-73· ZACHARIADOU, *Trade and Crusade* 10-12, 17, 24-25, 32-33, 38-39. Η επέμβαση του Τάγματος στη Χίο και τη Λέσβο δεν είναι γνωστή με ακρίβεια.

το 1359 εναντίον των Τούρκων στη Λάμψακο ένα ελληνο-λατινικό στράτευμα, το οποίο περιελάμβανε και πενήντα Ιωαννίτες. Η εκστρατεία είχε μικρή σημασία από στρατιωτική άποψη αλλά προφανώς ήταν η πρώτη φορά που οι Ιωαννίτες δρούσαν από κοινού με τους Βυζαντινούς και η πρώτη τους αντιπαράθεση με τους Οθωμανούς. Σύντομα ο Pierre Thomas μετατόπισε το κύριο βάρος της Σταυροφορίας στην Κύπρο, την Κιλικία, και την Αλεξάνδρεια, ούτως ώστε για πολλά χρόνια οι Λατίνοι δεν έκαναν και πολλά πράγματα για να υπερασπισθούν την Κωνσταντινούπολη ή για να αντισταθούν στην τουρκική διείσδυση στα Βαλκάνια.

Μετά το 1354 διάφοροι Τούρκοι, από εμιράτα που δεν μπορούν να προσδιορισθούν με ακρίβεια, άρχισαν να επιτίθενται εναντίον των Λατίνων στην Κόρινθο και γενικότερα στην Πελοπόννησο, όπου υπήρχε ακόμα το βυζαντινό δεσποτάτο του Μορέως. Ο πανίσχυρος φλωρεντινός Niccolò Acciaiuoli έγινε κύριος της Κορίνθου το 1358 και περί το 1359 πλοία των Ιωαννιτών ενώθηκαν με τη λατινική δύναμη, που στα ανοιχτά των Μεγάρων νίκησε Τούρκους, οι οποίοι και πάλι δεν μπορούν να ταυτισθούν. Αυτή η επέμβαση αντιστοιχούσε σε μια νέα φάση στην πολιτική των Ιωαννιτών. Το 1356 και το 1357 έγινε μία μυστική διαπραγμάτευση του Πριγκιπάτου της Αχαΐας (*negotium principatus Achaye*), η οποία οργανώθηκε από την παπική κούρια στην Ανιγνον· εμπνευστής της ήταν πιθανώς ο Niccolò Acciaiuoli. Το σχέδιο προέβλεπε την εγκατάσταση των Ιωαννιτών στον Μορέα. Μια παράταξη των Ιωαννιτών στη Ρόδο ευνοούσε τη μεταφορά των δραστηριοτήτων του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη στην ηπειρωτική Ελλάδα υποστηρίζοντας πιθανότατα ότι το Τάγμα θα αποκτούσε περισσότερες κτήσεις και αντίστοιχο πλούτο στην Ελλάδα αν εγκαθίδρυε την κυριαρχία του σε μια ηπειρωτική περιοχή, όπως το *Ordensstaat* του Τευτονικού Τάγματος στην Πρωσσία. Συνεπώς, το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη θα μπορούσε να παρουσιάζεται στην δυτικοευρωπαϊκή κοινή γνώμη, από την οποία ήταν εξηρημένο, ως ο άμεσος υπερασπιστής της Λατινικής Δύσης. Περισσότερο από εξήντα χρόνια η τάση αυτή ενέπνεε επανειλημμένως τα σχέδια των Ιωαννιτών²⁰.

20. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus*, I, 295-299, 312-313 υποσ. 70 και ΤΟΥ ΔΙΟΥ, *The Hospitallers of Rhodes*, 94-95, 98-101.

Το βυζαντινό κράτος, μολονότι συνεχώς αποδυναμωνόταν και περιοριζόταν εδαφικά, προσπαθούσε να διατηρήσει κάποια επιρροή στις παλαιές κτήσεις του διαμέσου θρησκευτικών και πολιτιστικών επαφών. Μετά την κατάκτηση της Ρόδου από τους Ιωαννίτες, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εξακολουθούσε να διορίζει μητροπολίτες Ρόδου ακόμα και αν αυτοί δε μπορούσαν να πάνε στη μητρόπολή τους. Οι Έλληνες της Ρόδου είχαν γίνει κατ' όνομα Ουνίτες, οι οποίοι αναγνώριζαν τα πρωτεία του πάπα. Οι Ιωαννίτες ήλεγχαν τους διορισμούς και άλλες εκκλησιαστικές υποθέσεις των Ροδίων, ωστόσο είναι σημαντικό ότι οι Έλληνες διατήρησαν την λειτουργική τους παράδοση και τους εκκλησιαστικούς τους κανόνες. Υπήρχαν ευκαιριακές επαφές με την Κωνσταντινούπολη όπου ζούσαν εξόριστοι Ροδιόι, όπως ακριβώς υπήρχαν περιπτώσεις Ροδίων οι οποίοι επέμεναν να αναγνωρίζουν τον Πατριάρχη και τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Μόνο μετά το 1369 ο Πατριάρχης άρχισε να διορίζει ως μητροπολίτες Ρόδου ιεράρχες που είχαν τις έδρες τους αλλού²¹. Πιθανώς η κατάσταση παρέμεινε ασαφής. Το 1345 ο έλληνας μοναχός Γρηγόριος Ακίνδυνος δήλωσε ότι ο διακεκριμένος μοναχός και θεολόγος Γρηγόριος Παλαμάς είχε αποστείλει μερικά από τα αιρετικά έργα του στο Μάγιστρο και τους Λατίνους της Ρόδου²². Ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς ο οποίος επισκέφθηκε τη Ρόδο γύρω στο 1351 θεώρησε πως το νησί ανήκε ακόμα πολιτιστικά στο Βυζάντιο. Αναζήτησε χωρίς επιτυχία τον Κολοσσό ή την θέση όπου ήταν τοποθετημένος και επισκέφθηκε διάφορες αρχαιότητες στο νησί. Διαπίστωσε ότι οι κάτοικοι μιλούσαν ελληνικά και ότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν, κατά τη γνώμη του πάντα, Ορθόδοξοι. Συνάντησε ανθρώπους που ζούσαν πριν από το 1306, όταν δηλαδή το νησί ήταν ελεύθερο, και σημειώνει ότι εκτιμούσαν την ασφάλεια, την ορθή νομοθεσία και τη δικαιοσύνη, τα εμπορικά πλεονεκτήματα που οφείλονταν στο λιμάνι και την γενική ευμάρεια την οποία είχαν εξασφαλίσει στη Ρόδο οι Ιωαννίτες²³.

Οι Κωνσταντινοπολίτες αντελήφθησαν ότι οι Ιωαννίτες δεν είχαν την πρόθεση να υπερασπισθούν τίποτα περισσότερο από τη Ρόδο και τα γύρω

21. LUTTRELL, *The Greeks of Rhodes*, 207-217.

22. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΑΚΙΝΔΥΝΟΣ, *Ἐπιστολαί*, έκδ. Angela HERO, Washington 1983, 188-193.

23. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ἱστορία* III, έκδ. I. BEKKER, Βόννη 1855, 11-13.

νησιά ή να συμβάλουν απλώς στην άμυνα της Σμύρνης εναντίον των Τούρκων. Θα ήταν ανεδαφικό να επέμβουν στο Βόσπορο εξαιτίας τόσο των συγκρούσεων μεταξύ των Ορθοδόξων όσο και των συμμαχιών τους με τους Τούρκους ή των ανταγωνισμών μεταξύ των ίδιων των Λατίνων. Το 1371, η τουρκική νίκη στη μάχη της Μαρίτσας ανάγκασε τον πάπα Γρηγόριο ΙΑ΄ να εντατικοποιήσει τη διπλωματική δραστηριότητα, αλλά οι πραγματικές του φιλοδοξίες εντοπιζόνταν στην Ιταλία, όπου δαπάνησε τεράστια ποσά ενώ είχε αρνηθεί σχεδόν κάθε οικονομική βοήθεια στη λατινική Ανατολή. Θεωρητικά, οι Βυζαντινοί μπορούσαν να διαπραγματευθούν τη θεολογική υποταγή τους με αντάλλαγμα τη στρατιωτική βοήθεια, αλλά στην πραγματικότητα καμιά πλευρά δεν ήταν πρόθυμη να παραχωρήσει αυτό που υποσχόταν. Ο Γρηγόριος αποφάσισε ότι οι Ιωαννίτες προσέφεραν τη μοναδική δυνατότητα κινητοποίησης στρατιωτικών δυνάμεων για την Ανατολή. Εκτεταμένη παπική έρευνα, που έγινε στη Δύση κατά τη διάρκεια του 1373, απέδειξε ότι το Τάγμα αντιμετώπιζε τεράστια χρέη και δραματική μείωση των μάχιμων δυνάμεων του. Παρ' όλα αυτά, ο πάπας συγκάλεσε μια σύνοδο των Ιωαννιτών στην Ανίγνον και άρχισε να προετοιμάζει ένα *passagium* στην Ανατολή. Το 1374 η άμυνα της Σμύρνης ανετέθη αποκλειστικά στους Ιωαννίτες. Αποστολή αποτελούμενη από δύο Ιωαννίτες και δύο θεολόγους μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου το 1375 ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος συμφώνησε να παραδώσει την Καλλίπολη και μian άλλη πόλη, πιθανώς τη Θεσσαλονίκη, στους Ιωαννίτες, οι οποίοι θα τις κατελάμβαναν και θα τις υπερασπίζονταν. Η υποχρέωση όμως αυτή ξεπερνούσε τα περιορισμένα οικονομικά μέσα του Τάγματος και έτσι η πρόταση δεν είχε κανένα αποτέλεσμα.

Οι συγκεκριμένοι στόχοι του Γρηγορίου ΙΑ΄ δεν αποσαφηνίσθηκαν ποτέ, αλλά ο πάπας επέμεινε στην ίδια πολιτική. Το 1373 ο προστατευόμενός του, ο Ιωαννίτης φράριος Juan Fernandez de Heredia, διορίσθηκε επόπτης της οικονομικής προετοιμασίας του *passagium*. Το 1376 ο Γρηγόριος ΙΑ΄ επέστρεψε από την Ανίγνον στη Ρώμη, όπου τον επόμενο χρόνο διόρισε τον Fernandez de Heredia Μάγιστρο της Ρόδου. Ο νέος Μάγιστρος οδήγησε μια εξαιρετικά μικρή δύναμη στη Βόνιτσα. Τότε, όμως, ο Γρηγόριος ΙΑ΄ πέθανε και ο νέος πάπας, Ουρβανός ΣΤ΄, δεν έστειλε ενισχύσεις. Το 1378 οι Ιωαννίτες έπεσαν σε ενέδρα του Γκίνη Μπούα Σπάτα, του αλβανού ηγε-

μόνα της Άρτας, ο Μάγιστρος αιχμαλωτίστηκε και έπρεπε να εξαγορασθεί. Την ίδια εποχή η κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη ήταν εξαιρετικά περίπλοκη και η εκστρατεία έλαχιστα θα βοηθούσε τους Βυζαντινούς. Ο πάπας και ο Μάγιστρος φαίνεται ότι στράφηκαν και πάλι σε διαπραγμάτευση για το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Το 1377 οι Ιωαννίτες είχαν ενοικιάσει το Πριγκιπάτο για πέντε χρόνια από τη βασίλισσα Ιωάννα της Νεάπολης και είχαν αρχίσει να το διοικούν. Απέκτησαν επίσης τη Βόνιτσα από την Maddalena Buondelmonti, η οποία ασκούσε ηγεμονία για λογαριασμό του ανήλικου γιού της Leonardo Tocco, κόμη της Κεφαλληνίας. Πολλοί συγγενείς της Buondelmonti, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν ο μελλοντικός δεσπότης των Ιωαννίνων, Esau Buondelmonti, πήραν μέρος στην εκστρατεία στη Βόνιτσα και, όπως φαίνεται, συνέβαλαν στη χρηματοδότησή της²⁴. Η επιχείρηση παρουσιάστηκε ως προσπάθεια αντίστασης στους Τούρκους, αλλά μολονότι τούρκοι επιδρομείς δρούσαν σποραδικά στην Αλβανία και την Ήπειρο μετά το 1371, δεν υπάρχει καμιά ένδειξη πως βρισκόνταν στην περιοχή το 1378²⁵. Στην πραγματικότητα οι Ιωαννίτες ενδιαφέρονταν περισσότερο να εγκατασταθούν στην ηπειρωτική Ελλάδα παρά να υπερασπισθούν την Κωνσταντινούπολη.

Για την άμυνα του Μορέα οι Ιωαννίτες αναγκάστηκαν τότε να καλέσουν από το Δυρράχιο τις στρατιωτικές εταιρείες της Ναβάρρας και το 1381, όταν δηλαδή εξέπνευσε η συμφωνία ενοικίασης, εγκατέλειψαν τελείως το Πριγκιπάτο. Ο Μάγιστρος Juan Fernandez de Heredia αποσύρθηκε στην Ανίγνον το 1382 όπου παρέμεινε ως το θάνατό του το 1396. Κατά τα έτη αυτά ο Μάγιστρος αντιμετώπισε τις τεράστιες δυσκολίες που είχαν προκύψει στο εσωτερικό του Τάγματος από το σχίσμα στην παπική εξουσία, το οποίο μείωσε ακόμα περισσότερο τις στρατιωτικές δυνάμεις και τα οικονομικά μέσα που ήταν διαθέσιμα για την υπεράσπιση της Ρόδου και της Σμύρνης. Παρ' όλα αυτά όμως το ενδιαφέρον των Ιωαννιτών για την ηπειρωτική Ελλάδα, ενδιαφέρον που είχε γίνει σχεδόν έμμονη ιδέα, εξακολούθη-

24. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus*, I 301-303 και VIII 322-324· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Latin Greece*, XII *passim*, XV *passim*· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Hospitallers of Rhodes*, II, 95-96. Ο Ιωάννης Ε' προσέφερε την Καλλίπολη και μια άλλη πόλη που δεν είναι γνωστή.

25. Λίγες δυτικές πηγές αναφέρουν την παρουσία Τούρκων αλλά δεν είναι αξιόπιστες.

σε. Μεταξύ του 1384 και του 1389 ο Fernandez de Heredia έκανε σχέδια από την Ανιγνον για την απόκτηση τίτλων στο Πριγκιπάτο της Αχαΐας καθώς και για μια εκστρατεία στο Μορέα. Γύρω στο 1385 διαπραγματεύθηκε με τους ναβαρέζους ηγεμόνες του Πριγκιπάτου, το 1386 αγόρασε για λογαριασμό του Τάγματος τα ανδεγαυικά δικαιώματα στο Πριγκιπάτο και το 1389 διόρισε το φράριο Domenico de Alamania κυβερνήτη του Πριγκιπάτου και του ανέθεσε να συγκεντρώσει τα απαραίτητα χρήματα γι' αυτό το σκοπό. Κανένα από τα σχέδια αυτά δεν κατέληξε σε συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι ο Fernandez de Heredia πήρε οποιαδήποτε πρωτοβουλία σχετικά με τα σχέδια που αφορούσαν στην Ελλάδα πριν γίνει Μάγιστρος το 1377. Μόνο αργότερα άρχισε να συλλέγει και να παραγγέλλει μεταφράσεις μιας σειράς ιστορικών κειμένων που περιελάμβαναν τους *Βίους* του Πλουτάρχου, το *Ζωναρά* και το *Χρονικό του Μορέως*. Με βάση αυτές τις μεταφράσεις σκόπευε να συντάξει μιαν απίστευτη διαχρονική Ιστορία της Ελλάδας, από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι την εποχή του. Το ενδιαφέρον του για την ιστορία της Ελλάδας ήταν μάλλον το αποτέλεσμα παρά η αιτία των επεμβάσεων του Τάγματος στο Μορέα²⁶.

Το ενδιαφέρον του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη για την ηπειρωτική Ελλάδα ξεπεράστηκε από τα γεγονότα στην Ανατολή. Μετά τη μάχη ανάμεσα στους Οθωμανούς και τους Σέρβους στο Κοσσυφοπέδιο το 1389, οι Οθωμανοί αύξησαν την πίεση στη φρουρά των ιπποτών του Τάγματος στη Σμύρνη, τα τείχη της οποίας είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές από το σεισμό του ίδιου χρόνου²⁷. Τον Απρίλιο του 1390, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ εκδιώχθηκε από την Κωνσταντινούπολη από τον ανηψιό του Ιωάννη Ζ΄. Ο Μανουήλ πρέπει να θεωρούσε ότι θα έβρισκε υποστηρικτές στη Ρόδο, διότι πήγε εκεί αμέσως ζητώντας βοήθεια, αφού πρώτα σταμάτησε στην Κω. Τότε μάλλον παρέδωσε στους Ιωαννίτες τα αυτοκρατορικά κοσμήματα. Ιωαννίτες με δύο πλοία και στρατεύματα συνόδευσαν το Μανουήλ Β΄ στην Κωνσταντινούπολη και το Σεπτέμβριο του 1390 πολέμησαν εναντίον των βυζαντινών αντιπάλων του και τον βοήθησαν να ανακαταλάβει τον θρόνο του. Οι

26. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus*, I, 302-303 και υποσ. 53· XX, passim· XXI, passim· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Latin Greece*, XI, 237-248 και XV, 401-403.

27. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, II, 96-97· J. SARNOWSKY, *Die Johanniter und Smyrna: 1344-1402*, *Römische Quartalschrift* 86-87, 1991-1992.

Ιωαννίτες θεωρούσαν πιθανώς ότι αυτή η στρατιωτική ενέργεια δικαιολογούνταν από τη συμμαχία του Ιωάννη Ζ΄ με τους άπιστους Τούρκους. Κέρδισαν την εκτίμηση του Μανουήλ Β΄ και έθεσαν στέρεες βάσεις για τη μελλοντική συνεργασία του τάγματος μαζί του²⁸. Το 1390 πιθανότατα ο Domenico de Alamania είπε στην Ρόδο ότι ήταν στενός φίλος του Μανουήλ Β΄ —*suus carus durabilis amicus*—, και κατόπι πήγε στην Κωνσταντινούπολη από όπου επέστρεψε στη Ρόδο μεταφέροντας μια μεγάλη λειψανοθήκη από στεατίτη και άλλα λείψανα²⁹.

Σύντομα η θέση του Μανουήλ Β΄ απειλήθηκε από τους Οθωμανούς που πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη. Η λατινική απάντηση στην πολιορκία ήταν μια μεγάλη Σταυροφορία, η οποία ηττήθηκε κατά κράτος στη Νικόπολη του Δούναβη από το σουλτάνο Βαγιαζήτ. Ένας αριθμός Ιωαννιτών, τους οποίους είχε οδηγήσει ο νέος Μάγιστρος Philibert de Naillac, έφθασε στη Νικόπολη δια θαλάσσης και βοήθησε τον βασιλέα Σιγισμούνδο της Ουγγαρίας να διαφύγει με βάρκα από το Δούναβη. Για τους Λατίνους η μάχη της Νικόπολης ήταν καταστροφική. Παρά ταύτα απομάκρυνε τον Βαγιαζήτ και μεγάλο τμήμα του στρατού του από την Κωνσταντινούπολη σε μια κρίσιμη στιγμή. Επιπλέον στην ίδια μάχη σκοτώθηκε μεγάλο μέρος του στρατού του. Στις 11 Νοεμβρίου 1396 ο Σιγισμούνδος γράφει από την Κωνσταντινούπολη στο Philibert de Naillac, ότι έφθασε εκεί και κατάφερε να την διασώσει ακριβώς τη στιγμή, που, κατά την εκτίμησή του, επρόκειτο να πέσει. Ο Σιγισμούνδος αναφέρεται επίσης στο συνασπισμό μεταξύ του Μανουήλ Β΄, των Γενοואτών του Πέρα και των Ιωαννιτών. Στη συνέχεια ο Jean de Boucicaut και άλλοι Δυτικοί, που είχαν συμμετάσχει στη μάχη της

28. LUTTRELL, *ό. π.*, II, 98 και υποσ. 77· S. REINERT, *The Palaiologoi, Yildirim Bayezid and Constantinople: June 1389-March 1391, Τὸ Ἑλληνικόν. Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, 1, New Rochelle 1993, 315-327. Ο Ιγνάτιος του Σμολένσκ, αυτόπτης μάρτυρας, γράφει ότι οι Ιωαννίτες Ιππότες πολεμούσαν με ανδρεία, αλλά ένα Βραχύ Χρονικό (P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, Βιέννη 1975, I 69) παραδίδει ότι οι Ιωαννίτες Ιππότες δεν βγήκαν από τα πλοία τους. Τον Οκτώβριο του 1392 Ιωαννίτες Ιππότες πήγαν στην Κωνσταντινούπολη· βλ. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus*, V, 210 αρ. 143.

29. E. LEGRAND, *Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien: 1394-1395, Revue de l'Orient Latin* 3, 1895, 642-643· πρβλ. Ioli KALAVREZOU-MAXEINER, *Byzantine Icons in Steatite*, Βιέννη 1985, 180-184· J. AZZOPARDI (έκδ.), *The Order's Early Legacy in Malta*, Μάλτα 1989, 42-45.

Νικόπολης πρόσφεραν και άλλη βοήθεια στην Κωνσταντινούπολη και το 1399 δυο γαλέρες του Τάγματος πολεμούσαν εκεί εναντίον των Τούρκων σε ξηρά και θάλασσα. Παραδόξως, η Σταυροφορία της Νικόπολης φαίνεται ότι έσωσε την Κωνσταντινούπολη³⁰.

Εξίσου παράδοξο είναι ότι η ήττα στη Νικόπολη οδήγησε τελικά στην προσωρινή εκπλήρωση της παλαιάς διαπραγματεύσεως για το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Την τουρκική νίκη ακολούθησαν οθωμανικές επιδρομές στο Μορέα και το 1397 ο δεσπότης Θεόδωρος, αδελφός του Μανουήλ Β΄, κατέφυγε στην καλύτερη δυνατή λύση: πούλησε στους Ιωαννίτες το κάστρο της Κορίνθου, που ελέγχει τον Ισθμό. Οι νέοι κύριοι της Κορίνθου υπερασπίστηκαν με επιτυχία ολόκληρη τη χερσόνησο όχι μόνο εναντίον των Τούρκων αλλά και εναντίον των επιδρομών των Λατίνων από το Πριγκιπάτο της Αχαΐας. Δέκα χρόνια αργότερα ο αυτοκράτορας Μανουήλ διαπίστωνε πως οι Ιωαννίτες ήθελαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους όλη τη χερσόνησο και ήταν διατεθειμένοι να κάνουν τις αναγκαίες δαπάνες για το σκοπό αυτό. Το 1399 το Τάγμα προσπάθησε να εξασφαλίσει το λιμάνι των Μεγάρων, ανατολικά της Κορίνθου, το οποίο ήλεγχε την πρόσβαση στον Ισθμό. Το 1400 ο Θεόδωρος είχε πουλήσει ολόκληρο το Δεσποτάτο στο Τάγμα του Αγίου Ιωάννη, το οποίο άρχισε να διοικεί και να οργανώνει την άμυνα της περιοχής. Αυτή η κατ' αρχήν λογική κίνηση εκ μέρους του Θεοδώρου, αλλά και του αδελφού του, Μανουήλ Β΄, που βρισκόνταν σε απελπιστική κατάσταση, προσέβαλε τα παραδοσιακά αντιλατινικά αισθήματα των Ελλήνων και κατέληξε σε ένοπλη εξέγερση στο Μυστρά. Ο Θεόδωρος αναγκάστηκε να ταξιδέψει από τη Μονεμβασία στο Μυστρά και, αφού έπεισε τις διάφορες παρατάξεις να κάνουν ειρήνη, άρχισε συζητήσεις για την ανακατάληψη του Δεσποτάτου από τους Βυζαντινούς. Προς το τέλος του 1400 οι Ιωαννίτες είχαν συμφωνήσει, αλλά εξακολουθούσαν να κατέχουν και να υπερασπίζονται μερικά από τα κάστρα του Δεσποτάτου. Η στρατιωτική τους δεινότητα ήταν τόσο

30. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, II, 97-98· J. BARKER, *Manuel II Palaeologus 1391-1425: A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick 1969, 131-138, 204-205, 482-485. Ο αρχηγός των Ιωαννιτών της Αγγλίας Φρ. John Raddington μάλλον σκοτώθηκε στη Νικόπολη και ένας άλλος άγγλος Ιωαννίτης, ο Φρ. John Ingilby, έφθασε στο Πέρα πιθανόν από τη Νικόπολη στα τέλη του 1396: A. LUTTRELL, *Chaucer's Knight and the Mediterranean*, *Library of Mediterranean History* I, 1994, 143-144 και υποσ. 61.

αποτελεσματική ώστε στα τέλη του 1401 ή στην αρχή του 1402 ο Βαγιαζήτ, απορροφημένος από την υπεράσπιση της Μικράς Ασίας εναντίον του μογγόλου ηγεμόνα Ταμερλάνου, πρότεινε στο Θεόδωρο ειρήνη με την προϋπόθεση ότι το Τάγμα θα αποσυρόταν από τον Μορέα. Το Μάιο του 1402 ο Θεόδωρος δέχθηκε την πρόταση. Η κατάσταση άλλαξε ριζικά μετά τον Ιούλιο του 1402, όταν ο Ταμερλάνος νίκησε τους Οθωμανούς στην Άγκυρα με συνέπεια να μειωθεί η τουρκική πίεση στους Χριστιανούς των Βαλκανίων. Αργότερα τον ίδιο χρόνο, ο Θεόδωρος κατάφερε να καταλάβει τα Σάλωνα, το Γαλαξίδι, το Λιδωρίκι και τη Βιτρινίτσα, όλα στα βόρεια του Κορινθιακού κόλπου, αλλά δεν μπορούσε να τα υπερασπισθεί και τα παρέδωσε στο Τάγμα του Αγίου Ιωάννη το οποίο προφανώς τα κράτησε για μικρό χρονικό διάστημα³¹.

Στο μεταξύ, η Σμύρνη βρισκόταν στο δρόμο του Ταμερλάνου, ο οποίος προήλανε στη Μικρά Ασία. Στο τέλος του Οκτωβρίου οι Ιωαννίτες συζητούσαν στη Ρόδο εάν θα έπρεπε να ρίξουν το κύριο βάρος τους στη Σμύρνη ή στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου είχαν κάνει διάφορες δαπάνες για την άμυνα του Δεσποτάτου, το οποίο είχαν αγοράσει, αλλά και όπου είχαν προσδοκίες ελπίζοντας ότι θα διεκδικούσαν με επιτυχία και το Πριγκιπάτο, το οποίο είχαν επίσης αγοράσει πριν από μερικά χρόνια. Αποφάσισαν ότι η άμυνα της Ρόδου και της Σμύρνης θα έπρεπε να έχει προτεραιότητα και ότι οι διαθέσιμες δυνάμεις του Τάγματος δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν για να διεκδικήσουν το Δεσποτάτο, εκτός και αν περίσσευαν χρήματα από τις ανάγκες της Ρόδου και της Σμύρνης³². Το δίλημμα ήταν βραχύβιο, καθώς ο Ταμερλάνος κατέλαβε, μετά από σύντομη πολιορκία, τη Σμύρνη τον Δεκέμβριο του 1402. Οι Χριστιανοί δε μπόρεσαν να επωφεληθούν από την πτώση της οθωμανικής δύναμης μετά την ήττα στην Άγκυρα χρησιμοποιώ-

31. MANUEL II PALAEOLOGUS, *Funeral Oration on his Brother Theodore*, έκδ. Julian CHRYSOSTOMIDES, Θεσσαλονίκη 1985, 20-23, 166-210. Περισσότερα κείμενα στις ΙΔΙΑΣ, *Monumenta Peloponnesiaca: Documents for the History of the Peloponnese in the 14th and 15th Century*, Camberley 1995, σφ. 204, passim. Οι Ιωαννίτες Ιππότες φαίνεται ότι είχαν επισκευάσει διάφορα οχυρά: CHRYSOSTOMIDES, *Manuel II Palaeologus* (ό. π.), 190 σημ. 117. Ίσως είχαν εγκαθιδρύσει πυροβολικό στον Ακροκόρινθο· βλ. K. ANDREWS, *Castles of the Morea*, Princeton 1953, 141.

32. Valletta, Εθνική Βιβλιοθήκη της Μάλτας. Αρχεία του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη, κωδ. 332. Ο SARNOWSKY, *Die Johanniter und Smyrna*, 93-94, δημοσιεύει μόνο ένα απόσπασμα του κειμένου παραλείποντας την αναφορά στο Πριγκιπάτο.

ντας τις ναυτικές τους δυνάμεις ώστε να αποκόψουν τις τουρκικές δυνάμεις που βρίσκονταν στη Μικρά Ασία από αυτές των Βαλκανίων. Και οι Λατίνοι και οι Βυζαντινοί εξακολούθησαν να φοβούνται τον Ταμερλάνο. Σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι θεωρούσαν τους Τούρκους μέρος της πραγματικότητας στα Βαλκάνια και γύρω στον Ιανουάριο του 1403 συνήψαν όλοι συνθήκη με τον οθωμανό πρίγκιπα Σουλειμάν. Το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη ήταν από τα συμβαλλόμενα μέρη στη συνθήκη με την οποία ο Σουλειμάν παραχώρησε στους Ιωαννίτες την κομητεία των Σαλώνων, κίνηση που ενέπλεξε τους τελευταίους σε μια σύντομη διαμάχη με τους Παλαιολόγους, οι οποίοι επίσης διεκδικούσαν την κομητεία. Οι Παλαιολόγοι, που είχαν σωθεί από τον Ταμερλάνο, πίστευαν ότι μπορούσαν να ξαναγοράσουν τις κτήσεις τους στην Κόρινθο και το Δεσποτάτο ασκώντας το δικαίωμα της επαναπόδοσης. Οι Ιωαννίτες εκκένωσαν την Κόρινθο και το Δεσποτάτο επιστρέφοντάς τα στους Έλληνες το 1404, μολονότι καθυστερήσεις στην πληρωμή των ποσών που είχαν καταβληθεί αρχικά στο Θεόδωρο συνεχίζονταν ως το 1408³³.

Επί μερικά ακόμα χρόνια οι Ιωαννίτες συνέχισαν να αναζητούν ενεργό ρόλο στην περιοχή. Τον Ιούνιο του 1403, Τούρκοι και στρατιώτες από την Αθήνα, τη Θήβα και τα Μέγαρα, προφανώς υπό τις διαταγές του Antonio Acciaiuoli, επιτέθηκαν στην Κόρινθο³⁴. Τον επόμενο Σεπτέμβριο κυκλοφόρησε η φήμη, πιθανώς ανυπόστατη, ότι οι ιππότες του Αγίου Ιωάννη σχεδίαζαν να εισβάλουν στον Μορέα³⁵. Στις 14 Αυγούστου 1404 ο ιππότης του Τάγματος Nicolas Séguin εξουσιοδοτήθηκε να διαπραγματευθεί με το Μανουήλ Β΄, το Θεόδωρο, τον Ιωάννη και τον συγγενή τους Jacobo Gattilusio, ηγεμόνα της Λέσβου, για την εξασφάλιση της κομητείας των Σαλώνων και του Ζητουνίου. Στη συνέχεια ο Séguin αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους, από τους οποίους τον εξαγόρασε ο Θεόδωρος³⁶. Το 1405 το Τάγμα πρότεινε να καταλάβει το νησί της Τενέδου, το οποίο έχει στρατηγική

33. MANUEL II PALAEOLOGUS, *ό.π.*, 23-24, 208-211· LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, II, 100-101. Οι εξελίξεις στα Σάλωνα χρειάζονται περισσότερη μελέτη.

34. *Die byzantinische Kleinchroniken* I, 345. Το κείμενο δεν αναφέρεται με σαφήνεια στους Ιωαννίτες.

35. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, έκδ. C. SATHAS, I, Παρίσι 1880, 7.

36. Μάλτα, Κωδ. 333, φ. 120ν, 121· Κωδ. 334, φ. 146ν-149ν.

σημασία καθώς βρίσκεται στην είσοδο των Δαρδανελλίων. Η πρόταση όμως απορρίφθηκε από τους Βενετούς³⁷. Στο μεταξύ οι Ιωαννίτες συνέχισαν να κάνουν προτάσεις για αντιτουρκικές συμμαχίες στην Κωνσταντινούπολη και αλλού. Το Νοέμβριο του 1405 και ξανά το Δεκέμβριο του 1406 το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη πρότεινε εικοσιπενταετή συμμαχία με το Θεόδωρο και με άλλους, ανάμεσα στους οποίους συμπεριλαμβανόταν ο Μανουήλ Β΄ και ο κόμης της Κεφαλληνίας Carlo Tocco³⁸. Το Νοέμβριο του 1408 πρότεινε μια *unio et liga* με τον πρίγκιπα της Αχαΐας Centurione Zaccaria³⁹. Τον Απρίλιο του 1409 ένας απεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη επεδίωξε την εκπλήρωση των συμφωνιών που είχαν γίνει με το Μανουήλ και το Θεόδωρο· λίγο αργότερα μια αυτοκρατορική πρεσβεία επισκέφθηκε τη Ρόδο⁴⁰. Το προς συζήτηση θέμα πρέπει να ήταν οι διεκδικήσεις στον ελλαδικό χώρο ή ο αντιτουρκικός συνασπισμός ή και τα δύο.

Μετά το 1409 δε φαίνεται να υπήρξαν σημαντικές επαφές μεταξύ του Βυζαντίου και του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη. Το 1415 ο Μανουήλ Β΄ σκέφθηκε να συμμαχήσει εναντίον των Τούρκων με διάφορες λατινικές δυνάμεις, μία από τις οποίες ήταν η Ρόδος⁴¹. Αντίθετα το Μάιο του 1422 το Τάγμα του Αγίου Ιωάννη αρνήθηκε να συμμετάσχει σε κοινή δράση με το δεσπότη Θεόδωρο Β΄, τον Πρίγκιπα της Αχαΐας και τον αρχιεπίσκοπο Πατρών⁴². Τον Ιούνιο του 1423 η βενετική σύγκλητος έμαθε ότι οι Ιωαννίτες ήθελαν να ανταλλάξουν τη Ρόδο με την Εύβοια ή κάποιο άλλο μέρος στην Ελλάδα με αξία ανάλογη της Ρόδου⁴³. Όλες αυτές οι προτάσεις δεν οδήγησαν σε κανένα πρακτικό αποτέλεσμα. Το 1407 ή το 1408 οι Ιωαννίτες έχτισαν ένα κάστρο στο Bodrum απέναντι από την Κω, η ανέγερση και η φρούρηση του οποίου απορρόφησε αρκετά από τα οικονομικά μέσα τους. Το Τάγμα ανησυχούσε όλο και περισσότερο για τη δική του άμυνα εναντίον των Τούρκων αλλά και εναντίον των Μαμελούκων, οι οποίοι επιτέθηκαν στην ίδια τη Ρόδο ανάμεσα στα έτη 1440 και 1444. Από την άλλη μεριά τα οθωμα-

37. MANUEL II PALAEOLOGUS, *ό. π.*, 24.

38. Μάλτα, Κωδ. 333, φ. 125-125v (= *Monumenta*, αρ. 278).

39. Μάλτα, Κωδ. 337, φ. 125-125v.

40. Μάλτα, Κωδ. 339, φ. 143v-145, 193v.

41. BARKER, *Manuel II Palaeologus*, 336.

42. Μάλτα, Κωδ. 346, φ. 169, 169v.

43. LUTTRELL, *The Hospitallers in Cyprus*, I, 312-313, αρ. 70.

νικά σύνορα στα Βαλκάνια μετακινούνταν όλο και πιο μακριά από την Κωνσταντινούπολη, η οποία κατά συνέπεια έγινε λιγότερο σημαντική για την άμυνα της λατινικής Δύσης. Επιπλέον, κατά τα τελευταία χρόνια του Βυζαντίου, από το 1439 έως το 1453, νέες συγκρούσεις συντάραξαν τη Ρόδο εξαιτίας των αποφάσεων της Συνόδου της Φλωρεντίας.

Η Ρόδος βρισκόταν πάνω στον θαλάσσιο εμπορικό δρόμο Βορρά - Νότου, ο οποίος συνέδεε τη Μαύρη Θάλασσα με την Αίγυπτο ενώ παράλληλα το τοπικό θαλάσσιο εμπόριο την κρατούσε σε επαφή με την Κωνσταντινούπολη. Μερικοί Έλληνες της Ρόδου είχαν αναπτύξει τοπική εμπορική δραστηριότητα, μερικές φορές ως πλοίαρχοι μικρών πλοίων. Ωστόσο από το 1397 περίπου αναδύθηκε μια πιο σημαντική ομάδα εμπορευομένων που αναφέρονται ως «έμποροι από τη Ρόδο» και δρούσαν κυρίως στη Ραγούζα (Dubrovnik) αλλά και στην Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο. Πιθανώς ήταν μετανάστες από την Κωνσταντινούπολη οι οποίοι είχαν μεταφέρει την έδρα τους, ίσως μαζί με τα κεφάλαιά τους και τις εμπορικές επαφές τους, στη Ρόδο⁴⁴. Αυτό μπορεί να συνετέλεσε στην εμφάνιση μιας τάξης νεόπλουτων στη Ρόδο. Η κοινωνική αυτή εξέλιξη αντικατοπτρίζεται στη λογοτεχνία, τέχνη και αρχιτεκτονική του νησιού κατά το 15ο αιώνα⁴⁵. Πάντως η άμυνα της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν ποτέ ο κύριος στόχος των Ιπποτών του Τάγματος. Οι Βυζαντινοί ήσαν ομόθρησκοι που άξιζαν τη βοήθειά τους, αλλά οι Ιωαννίτες έπρεπε να ενδιαφέρονται κυρίως για την αντιμετώπιση των απίστων και να υπερασπίσουν τη θέση τους στη Ρόδο, καθώς και τους Λατίνους σε όλη την Ανατολή. Μερικοί αδελφοί δαλεάζονταν από τη δυνατότητα να εγκαθιδρύσουν μία μεγάλη κτήση στο Μορέα και οι επεμβάσεις τους εκεί τους έφεραν σε επαφή με τους Έλληνες του Δεσποτάτου.

Οι Έλληνες συγγραφείς σπάνια μνημονεύουν τις αντιδράσεις τους για την πολιτική του Τάγματος αλλά ο επικήδειος του Μανουήλ Β΄ για τον αδελφό του Θεόδωρο, ο οποίος πέθανε το 1407, δείχνει ότι είχε κατανοήσει πως οι Ιωαννίτες μαζί με την κουρά τους είχαν ορκισθεί να πολεμούν τους απίστους. Ο Μανουήλ δηλώνει ότι κράτησαν το λόγο τους και ότι ήταν καλά

44. LUTTRELL, *The Greeks of Rhodes*, 200-201, 216-217.

45. E. KOLLIAS, *The City of Rhodes and the Palace of the Grand Masters*, Αθήνα 1989, 43-61.

διατεθειμένοι απέναντί του και ότι η κυριαρχία τους, μολονότι ήταν ξένοι, ήταν προτιμότερη από αυτήν των Τούρκων. Γράφει επίσης ότι οι φράριοι πλήρωναν τα έξοδα για τα πλοία τους και τα στρατεύματά τους και ότι η δύναμή τους εντυπωσίαζε τους Τούρκους. Μπορούσαν ακόμα να καλέσουν εφεδρείες από όλη τη Δύση⁴⁶. Ο Μανουήλ πρέπει να κατάλαβε αυτό το τελευταίο σημείο στη διάρκεια των ταξιδιών του. Τις διαπραγματεύσεις, για παράδειγμα, που προετοίμασαν την επίσκεψή του στην Αγγλία στα τέλη του 1400, όπου επρόκειτο να ζητήσει χρήματα, ο Μανουήλ είχε αναθέσει στον Ιππότη του Τάγματος και Ρίορ της Ιρλανδίας αδελφό Peter Holt. Ο Ιωαννίτης μοναχός συνόδευσε τον Μανουήλ στην Αγγλία⁴⁷. αργότερα στάλθηκε ως εκπρόσωπος της Ρόδου στην αυλή των Παλαιολόγων⁴⁸. Ο Μανουήλ είχε επίσης επίγνωση της επιθυμίας του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη για να αποκτήσει όλη την Πελοπόννησο. Έγραφε⁴⁹:

Μηδείς οὖν εἰς τὴν Ῥόδον ὁρῶν καὶ τὰς εὐαριθμήτους ἐκεῖ τριήρεις, μικρὰν τινα καὶ ἀδρανῆ τὴν τῶν Φρεριῶν ἰσχὺν νομιζέτω. Πολλοὶ γὰρ οὗτοι συναθροίζονται βουλευθέντες ἐκ τῶν τῆς οἰκουμένης μερῶν, ἃ δὴ σποράδην οἰκοῦσιν, ἄνδρες οἷς οὐδέν τι προὔργιαίτερον ἢ ὅσα φέρει πρὸς εὐψυχίαν καὶ δπλα καὶ γενναιότητα. Τὸ γὰρ δὴ τεθνάναι σὺν δόξῃ πολὺ βέλτιον ἄγουσι τοῦ τραπέντες παρασχέσθαι τοῖς ἐχθροῖς ταῖς ἐπὶ τῶν νότων αὐτῶν πληγαῖς ἐφησθῆναι. Ἔχουσι δὲ καὶ πόλεις οὐ μικρὰς οὔτε ῥαδίως ἀριθμουμένας καὶ χρήμαθ' ὅτι πλεῖστα ἀναλίσκειν, τὰς ἀπὸ τουτωνὶ τῶν πόλεων εἰσφοράς, αἱ δὴ τούτοις δέδονται παρ' ἀνδρῶν θεοφιλῶν μᾶ καὶ μόνη προφάσει θεοφιλεῖ, λέγω δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς μάχην. Ταυτὶ δὴ συνερχόμενα ἐπιθυμησάι Ῥοδίους προὔξενε τῆς Πελοποννήσου.

46. CHRYSOSTOMIDES, *Funeral Oration*, 116-209.

47. BARKER, *Manuel II Palaeologus*, 177-180.

48. CHRYSOSTOMIDES, *Funeral Oration*, 210, σημ. 131.

49. CHRYSOSTOMIDES, *Funeral Oration*, 175.

Παράρτημα πρώτο: Ζωή Δούκαινα Φιλανθρωπηγή Μουρίσκισσα

Η Ζωή Δούκαινα Φιλανθρωπηγή Μουρίσκισσα ανήκε προφανώς στη διακεκριμένη βυζαντινή οικογένεια των Φιλανθρωπηγών και όπως φαίνεται παντρεύτηκε το Γενουάτη κουρσάρο Andrea Mogesco ή τον αδελφό του Lodovico· είναι, ωστόσο, πιθανότερο να πρόκειται για τον Andrea, ο οποίος ήταν στην υπηρεσία του αυτοκράτορα από το 1304 μέχρι το 1308 και έγινε ναύαρχος πιθανώς το 1305⁵⁰. Η Ζωή είναι γνωστή αποκλειστικά χάρι σε ένα αχρονολόγητο έγγραφο του αρχείου της Ιεράς Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο. Φέρει την υπογραφή της και μια δυσανάγνωστη σφραγίδα⁵¹.

Στην επιστολή αυτή η Ζωή, της οποίας τα επώνυμα περιλαμβάνουν το Μ[ου]ρίσκισσα, δηλώνει ότι οι μοναχοί της Πάτμου είχαν έλθει να παραπονεθούν για ζημιές στο μοναστήρι, στα μετόχια του και τους παροίκους. Γράφει κατά την επιθυμία του συζύγου της να δώσει οδηγίες στον υπεύθυνο για την οικονομική διαχείριση των εν λόγω κτημάτων, είτε αυτός ήταν ο αδελφός του συζύγου της είτε κάποιος συγγενής είτε δικός της άνθρωπος, ώστε να εμποδίζονται οι καταχρήσεις και οι ενοχλήσεις σε αυτούς τους ανθρώπους, στα κτήματά τους, τα δένδρα τους και τα ζώα τους. Εάν παρατηρούνταν καταχρήσεις, οποιοσδήποτε ήταν κεφαλή του νησιού θα έπρεπε να διερευνήσει την υπόθεση και να αποδώσει δικαιοσύνη. Εάν αγνοούσε αυτές τις οδηγίες θα δικαζόταν ενώπιον της Ζωής, η οποία χρειαζόταν τη φιλική διάθεση του μοναστηριού. Ο αποδέκτης έπρεπε να επιστρέψει την επιστολή της στους μοναχούς για να την φυλάξουν σε ασφαλές μέρος για πιθανή μελλοντική χρήση.

Το νησί, για το οποίο γίνεται λόγος, ήταν πιθανώς η Λέρος ή και η Κως. Η μονή της Πάτμου είχε και στα δύο νησιά μετόχια, που είχαν επικυρωθεί από τον αυτοκράτορα. Αυτοκρατορικό έγγραφο του 1290 αναφέρει ένα δούκα της Κω. Ένα άλλο χρονολογημένο στις 16 Μαΐου 1323 αφορούσε τη

50. LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*.

51. MM, VI, 247-248. Ο Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Οι Πρώτοι Παλαιολόγοι*, Αθήνα 1983, 22 σημ. 18, διαβάζει Μηρίσκισσα.

Λέρο και όχι την Κω, ενώ ένα τρίτο, του 1327, αναφέρει και τα δύο νησιά⁵². Η Ζωή φαίνεται ότι ήταν κάπου στην περιοχή και ισχυριζόταν ότι ενεργούσε με την υποστήριξη ενός απόντος συζύγου, ενώ είχε προφανώς τη δική της εξουσία και είναι δυνατό οι περιοχές αυτές να της ανήκαν δικαιωματικά. Ο σύζυγός της ήταν ένας Moresco, υποθέτουμε ο Andrea, αλλά η Ζωή θεωρούσε ενδεχόμενο το νησί να διοικείται από τον αδελφό του συζύγου της, τον Lodovico Moresco. Ο Lodovico αιχμαλωτίστηκε από τους Βενετούς, πιθανώς γύρω στο 1309, ενώ διεκδικούσε για λογαριασμό του Andrea την Κάρπαθο, την οποία ο Andrea κατείχε ως υποτελής του αυτοκράτορα⁵³. Θα μπορούσαμε επίσης να υποθέσουμε ότι διοικητής ήταν ίσως συγγενής του συζύγου της, ενδεχομένως ο θείος του, Andrea Vignolo de Vignoli, ο οποίος το 1306 «έδωσε» την Κω και τη Λέρο στους Ιωαννίτες⁵⁴. Από το γεγονός ότι η Ζωή θεωρούσε ότι διοικητής θα μπορούσε να είναι αυτός που εκείνη αποκαλούσε «άνθρωπός μου» διαφαίνεται ότι είχε κάποιες οικογενειακές ή προσωπικές διεκδικήσεις στο νησί. Η επιστολή συντάχθηκε ίσως γύρω στο 1305 ή το 1306.

52. MM, VI, αρ. 105, 108, 111. Τα έγγραφα έχουν αναχρονολογηθεί· βλ. Έρα. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Βυζαντινά Έγγραφα Πάτμου I*, Αθήνα 1980, αρ. 16-17, 42· τα έγγραφα 107 και 109 είναι πλαστά.

53. LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*.

54. Το κείμενο παρατίθεται πιο κάτω.

Παράρτημα δεύτερο: Η συμφωνία των Ιωαννιτών με τον Vignolo de Vignoli (1306)⁵⁵.

In nomine dominj amen. Nouerint vniuersi presens publicum instrumentum inspecturj et auditorj quod cum nos frater Fulcho de Villareto de gratia sacre domus Hospitalis sancti Johannis Jerosolimitanj magister humilis et pauperum Christi custos nomine nostro et successorum nostrorum ac domus nostre predicte nec non omnium et singulorum fratrum nostrorum presentium et futurorum ex una parte et ego Vignolus de Vignolo ciuis Janue ex altera paragium seu societatem habuerimus et fecerimus videlicet ad acquirendum aliquas de insulis Romanie si nobis dominus ministrauerit promictimus nobis adinuicem bona fide et firma et solemnj stipulatione conuenimus tenere complere et obseruare inuiolabiliter infrascripta. Sciendum est igitur quod nos magister predictus nomine quo supra debemus habere et percipere pacifice et quiete et absque contradictione aliqua duas partes omnium reddituum fructuum et prouentuum [e]⁵⁶ exituum omnium et singularum insularum quas dominus dabit nobis⁵⁷ acquirere adinuicem in Romania quecumque sint et quibuscumque consistant et vndecumque proueniant⁵⁸. Et ego Vignolus predictus debeo habere et percipere terciam partem predictorum reddituum fructuum prouentuum et exituum contradictione aliqua quiescente. Et est eciam deductum in pactum quod ad colligendum leuandum et percipiendum redditus fructus prouentus et exitus huiusmodi nos insimul debemus in quantum quemlibet nostrum tangit personas quot et quas [u]oluerimus⁵⁹ deputare et deputatas deponere et muctare quociens et quando nouerimus expedire.

55. Αντίγραφο του 1392 στον κώδικα της Μάλτας 326, φ. 187v-188v, εκδόθηκε αρχικά από τον J. DELAVILLE LE ROULX, *Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre: 1100-1310*, Παρίσι 1904, 274-276, αρ. 1. Η γραφή είναι κεφαλαιογράμματη με ελάχιστα σημεία στίξεως.

56. Χγρφ.: *ut*

57. DELAVILLE: *vobis*.

58. Χγρφ.: *proueniant*

59. Χγρφ.: *noluerimus*

Sciendum est autem quod insule de Lango⁶⁰ et de Lerro quas ego Vignolus predictus dedi dicte sacre domuj extracto inde publico instrumento manu mej notarij infrascriptj confecto et insula de Rodo si deus eam⁶¹ nobis acquirere dederit non intelligantur in hoc paragio ymo ab eo sint exclude totaliter et excepte. Verumtamen ego Vignolus predictus habeo et habere debeo quodam casale⁶² in insula Rodj quod mihi dedit serenissimus Imperator Constantinopolitanus extantibus inde suis litteris. Quod casale cum omnibus suis iuribus et pertinentiis ac appendenciis vniuersis ego Vignolus predictus integre habere et tenere debeo et pacifice possidere. Conscriptum est pactum inter nos quod ego Vignolus predictus habeam et habere debeam in predicta insula Rodi vnum aliud casale quod eligere voluero cum dominus dictam insulam⁶³ Rodj nobis acquirere dederit de quibus duobus casalibus cum suis pertinentiis et appendenciis vniuersis ac tercia parte predictorum reddituum aliarum insularum quas volente domino acquiremus adinuicem ordinare et facere valeam ut mihi placuerit voluntatj. Preterea sciendum est quod ego Vignolus prefatus pro predicta sacra domo et eodem domino magistro ac successoribus suis et pro me eciam debeo esse vicarius seu iusticiarius predictarum insularum quas ego predictae sacre domuj dedi [et]⁶⁴ tradidi et aliarum insularum quas inter nos uolente domino acquiremus. Ita quod ego in hoc officio nostro constitutus per me uel alium seu alios audiam querimonias et causas habitancium in predictis insulis per me datis et aliis acquirendis et ipsarum qualibet ac eciam stipendiariorum nostrorum omnium et singulorum cuilibet secundum quod deus michj ministrabit reddam et faciam quod racio et iusticia ortabuntur. Puniam et[iam] delinquentes per mortem et mutilacionem membrorum videlicet secundum qualitatem et exigentiam delictorum. Verum si contingeret quod essem negligens uel remissus in faciendo iusticiam uel metas transgrederer iusticie seu rationis volo et concedo quod idem dominus magister et successores sui per se uel per alios possint in predictis adhibere remedium et consilium et ea ut expedire noverint moderare⁶⁵. Ceterum est conuentum

60. Lango= Κως.

61. DELAVILLE: *eas*.

62. Πρόκειται για το casale του Lardos· πρβλ. LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*.

63. DELAVILLE: *dictas insulas*

64. Το χειρόγραφο παραλείπει το *et*.

65. Πιθανόν: *et possint ea expedire ut nouerint moderare*.

quod si quis uel que in eisdem insulis aut ipsa cum altera sentiret se per me Vignolum seu officiales meos seu ministros grauatum siue grauatum a sententia per me uel per alium seu alios nomine meo lata seu alia de causa liceat tali grauato siue grauate ad ipsius dominj magistri et successorum suorum uel eorum locum tenentis audianciam appellare. Preterea ego Vignolus sepe dictus debeo ponere ordinare et instituere bayliuos seruientes et alios officiales et creare notarios in predictis insulis de antedicti dominj magistri et successorum suorum aut locum suum tenentis voluntat[e]⁶⁶ consilio et assensu. Nos autem magister predictus correctionem pene et punicionem famulorum ad nostrum et fratrum nostrorum sepe dictorum seruicium deputatorum nobis et nostris successoribus aut locum nostrum tenentibus reseruamus nisi taliter delinquerent quod deberent vitam perdere siue membra. Nam ego dictus Vignolus illud quod alias debeo exercere. Nos ergo magister predictus nominibus quibus supra et ego Vignolus nomine meo volentes omnem ambiguitatem discordie et dissencionis materiam de medio tollere ad hoc ut nos et gentes nostre tranquille uiuere valeamus et pacifice omnia et singula predicta et predictorum quelibet promictimus⁶⁷ nobis adinuicem tenere et obseruare attendere et complere. Actum in campis Nimoarassis⁶⁸ prope ecclesiam sancti Georgii Grecorum,⁶⁹ presentibus testibus dominis fratre Guillelmo de Vadallone⁷⁰ et fratre Alberto Alamanno mariscallo⁷¹ fratre Galterio Anglico⁷²

66. Χγρφ.: *voluntatem*.

67. Χγρφ.: *pronictimus*.

68. Αντί του *Nimociensis* (Λεμεσός).

69. Υπήρχαν πολλές εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου. Υπήρχε εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στην Επισκοπή κοντά στην ακτή και δυτικά από το Κολότσι, που ανήκε στους Ιωαννίτες· βλ. R. GUNNIS, *Historic Cyprus: a Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles*, Λευκωσία 1936, 227-228. Η εκκλησία αυτή είχε ιστορηθεί τον 14ο ή τον 15ο αιώνα. Ευχαριστώ την κυρία Ελένη Προκοπίου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Λεμεσού για τις σχετικές πληροφορίες.

70. Αταύτιστος.

71. Πρόκειται για τον Fr. Albert von Schwarzburg, που είχε το αξίωμα του Marshal· βλ. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, IX, 176.

72. Πρόκειται για τον άγγλο Walter, ο οποίος είχε στις 3 Νοεμβρίου 1303 το αξίωμα του Drapier· βλ. DELAVILLE, *Hospitaliers en Terre Sainte*, 412.

draperio⁷³ frate Sancio de Aragonia, admirato⁷⁴ fratre Odone de Monte Acuto⁷⁵ ordinis sacre domus predicte et Benceuegna Fulcj de Florentia mercatore de societate Perruciorum⁷⁶ Bartholomeo Astesano fratre Salvo Goga⁷⁷ eiusdem Hospitalis et Jachetus camerarius ejusdem dominj magistrj⁷⁸. Anno Dominj *m^occc^ovj^o Indictione quarta die xxvij mensis madij. Ego Nicholaus Pauletj de Gardia clericus imperialj publicus auctoritate notarius predictus omnibus et singulis presens interfuj et ea rogatus scripsi et publicauj meoque consuet[o]⁷⁹ signo signauj.

73. Χγρφ: *dnnperio*.

74. Πρόκειται για τον Φρ. Sancho de Aragón, ναύαρχο: LUTTRELL, *The Genoese at Rhodes*.

75. Πρόκειται για τον Φρ. Eudes de Montaigu, προϋστάμενο αγόττερα του Τάγματος στην Auvergne· βλ. DELAVILLE, *Les Hospitaliers à Rhodes*, 84.

76. DELAVILLE: *Bencenegua*. Ο Bencivenni di Folco Folchi ήταν μέτοχος στη φλωρεντινή εταιρεία των Peruzzi· βλ. E. HUNT, *The Medieval Super-Companies: a Study of the Peruzzi Company of Florence*, Cambridge 1994, 137.

77. Αταύτιστος.

78. Ίσως αναφέρεται στον καπελάνο πού έσωσε τον Φρ. Foulques de Villaret μετά την εκθρόνισή του το 1315· βλ. LUTTRELL, *The Hospitallers of Rhodes*, IV, 83-86.

79. Χγρφ.: *consuetu*.

ANTHONY LUTTRELL, The Hospitallers of Rhodes and Byzantium (1306-1409)

The Hospital of Saint John of Jerusalem constituted a Latin military order composed of professed religious who took vows of poverty, chastity and obedience, and who were devoted to a holy war against the infidel. In 1306 they occupied Rhodes and provided its Greek inhabitants with reasonable security, prosperity and a degree of religious freedom. Rhodes became a base for attacks on the neighbouring Turkish emirates and, after about 1358, for more distant campaigns against the Ottomans in mainland Greece and elsewhere. From about 1390 to 1409 the Hospitallers collaborated with Byzantine rulers, especially in the years after 1396 when they defended Corinth and the Despotate of the Morea against the Turks. Thereafter contacts between Rhodes and Constantinople became infrequent.